

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ARAŞTIRMA MERKEZİ

**SULTAN II. ABDÜLHAMİD ve DEVRİ
SEMİNERİ**

27-29 MAYIS 1992

AYRI BASIM

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASİMEVİ
İSTANBUL 1994

II. ABDÜLHAMİD DEVRİYLE İLGİLİ YENİ BİR KAYNAK: MABEYN KÂTİPLERİNDEN MEHMED TEVFİK BEY'İN HATIRALARI

*Abdülkadir ÖZCAN**

Günümüze yaklaştıkça Osmanlı tarih kaynaklarında bolluk ve çeşitlilik görülür. Mâbeyn, Arapça bir kelime olup iki şeyin arası demektir. Mâbeynci adıyla memur istihdâmı III. Selim zamanında başlamış, fakat teşkilât II. Mahmud zamanında kurulmuştur. Mâbeyn kitâbetinin başlıca görevi sarayın yazı işlerini yürütmek, padişahla hükümet arasında haberleşmeyi sağlamaktı. Klasik dönemde bu görevi kapı ağası, kapıcılar kethüdası, has odabaşı, sır kâtibi, teşrifatçibaşı gibi saray memurları ifa ederdi.

II. Abdülhamid zamanında önemi artan mâbeynciler genellikle mülkiyeliler arasından seçilir ve önem sırasına göre baş, ikinci, üçüncü gibi unvanlar alırlardı. II. Meşrutiyet döneminde nüfuzları azalmakla birlikte bu müessese saltanatın ilgasına kadar varlığını korumuştur.

Sarayın ve devletin sırlarına vukufu olan mâbeyn kâtiplerinin hatıraları değerli bilgiler ihtiva eden tarih kaynaklarıdır. Bugüne kadar Başmâbeynci Fahri Bey'in¹, Tahsin Paşa'nın², Ali Cevad Bey'in³, Halid Ziya Uşaklıgil'in⁴ ve Ali Fuad Türkgeldi'nin⁵ mâbeyn

* Prof. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi.

1 *İbretnüma*, nşr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1968.

2 *Sultan Abdülhamid. Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990.

3 *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi. II. Abdülhamid'in Son Mâbeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey'in Fezlekesi*, nşr. Faik Reşit Unat, Ankara 1960.

4 *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1965.

5 *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1951.

hatıraları neşredilmiştir. Bedi N. Şehsuvaroğlu Mâbeyn Müşiri Abdülhamid Ferid Paşa'nın (ö. 1875) *Ruznâme*'sini bir tebliğinde tanıtmış, yayımlayacağını vadetmiş, fakat neşretmemiştir⁶.

Tebliğ konumuz olan Mehmed Tevfik Bey'in hâtıraları ise kendi el yazısıyla müsvedde şeklinde yazılmış olarak torunu Fatma Rezan Hürmen'de bulunmaktadır. Aşağıda Tevfik Bey'in kısa biyografisi ile hâtıratının muhtevâsı üzerinde durulacak ve genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Ulemadan Yetimzâde Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi'nin⁷ (ö. 1312/1894-1895) oğlu olan Mehmed Tevfik Bey 1867 yılında İstanbul'da doğdu. Mülkiye Mektebi'ni birincilikle bitirdikten sonra Aralık 1885'te Mâbeyn-i Hümâyun kâtipliğine tayin edildi. 12 yıl kadar Tahsin Paşa'nın maiyetinde çalıştı. 1897'de Kudüs sancağı mutasarrıflığına, 1901'de Selânik valiliğine, daha sonra Konya ve Yemen valiliklerine getirildi. 1906'da çok kısa süreli olarak Divân-ı Muhâsebât (Sayıştay) reisliğine, ardından Hüdâvendigâr (Bursa) ve Ankara valiliklerine, 1909 Eylülünde Şûrây-ı Devlet (Danıştay) âzalığine tayin edildi. Bu görevi sırasında Mülkiye Dairesi ile Maliye ve Nafia Dairesi reislikleri yaptı. 1915 yılı başında ikinci defa Divân-ı Muhâsebât reisliğine getirildi. 1919'da kurulan Damat Ferid Paşa kabinelerinde üç defa mâliye nâzırı, ertesi yıl teşkil edilen Salih Paşa kabinesinde nâfia nâzırı oldu. Ağustos 1921'de Şûrây-ı Devlet reisliğine, 14 Nisan 1902'de bu görevine ilâveten mâliye nazırı vekilliğine tayin edildi.

Bu önemli görevlerinin yanında Âyan Meclisi üyeliği, Ticaret, Hukuk, Yüksek Mühendis mekteplerinde ve Kız Dârülfünunu'nda Finans, Hukuk-ı esâsiyye ve iktisat muallimlikleri, müderrislik ve ordinaryüs profesörlük yaptı. Soyadı kanunundan sonra «Biren» soyadını alan Mehmed Tevfik Bey 11 Şubat 1956 tarihinde öldü. Mezarı Pendik Yeni Mahalle'deki âile kabristanındadır⁸. Üç kız babası olup, iyi derecede Fransızca bilir, Arapça, İngilizce ve Al-

6 «Mâbeyn Müşiri Abdülhamid Ferid Paşa'nın Günlüğü», VIII. *Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976)*, Kongreye sunulan bildirimler, II, 1127-1140.

7 Hayatı için bk. *Osmanlı Müellifleri*, I, 246-247.

8 Mehmed Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, Ankara 1978, IV, 399 vd.

manca'dan da anlardı. Çok sayıda nişan ve madalyanın sahibi olan Mehmed Tevfik Bey, aynı zamanda Milletlerarası Akademik Tarih Araştırma Derneği'nin üyesiydi⁹. Eşi Emine Naciye ile kızlarından Meliha Yenerden iyi derecede ressam ve şairdir. Bu sonuncusunun Fransızca bir şiir kitabı yayımlanmıştır.

Zekâveti, çalışkanlığı ve dürüstlüğü sayesinde II. Abdülhamid'in mâbeyn kâtipleri arasına giren ve hayatı boyunca çok önemli mevkilerde bulunan, bu arada pek çok takdir nişanları alan Mehmed Tevfik Bey çağdaşlarınca merdümگیریز, özellikle Yıldız Sarayı'na karşı aşırı derecede temkinli, fakat dürüst, terbiyeli, dedikodulardan uzak biri olarak nitelenmiştir¹⁰. Osmanlı Devleti'nin dağılma yıllarına rastlayan devlet hizmetlerinde, bağlı olduğu Ferid Paşa kabinesine paralel olarak pek başarılı olduğu söylene-meyen Mehmed Tevfik'in, Teknik Üniversite'de değerli bir hoca olduğu anlaşılmaktadır. Altı veya yedi cilt olarak hazırlamakta olduğu *İktisat Prensipleri* adlı kitabının birinci cildi 1930'da, ikinci cildi 1936'da, üçüncü cildi ise 1940 yılında yayımlanmış, dördüncü cildinin müsveddelerinin kaybolması üzerine, hayatının kısal-dığını düşünerek kitabı tamamlamaktan muvakkaten vaz geç-miş ve hatıralarını yazmaya başlamıştır. Tarihi kaynak olarak daha önemli olan hatıralarının kaba müsveddelerini 1948 yılında bitirmiştir.

Tevfik Bey hatıralarını Sultan Abdülhamid devrinde düzenli olarak günü gününe yazmayı tehlikeli bularak, çeşitli yerlerdeki görevleri sırasında küçük ve kısa notlar halinde kaleme almayı tercih etmiş, daha sonra bunları genişletmiştir. Ancak olayların vuku tarihlerini ve sebeplerini yazarken sık sık gazete koleksiyon-larına başvurmak zorunda kalmıştır.

Hatıralar iki büyük ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt çocuklu-ğundan 1908 inkılabına kadar, ikinci cilt ise 1908'den saltanatın ilgasına kadar gelen devreleri ihtiva etmektedir. Tevfik Bey'in

9 Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, Ankara 1968, III, 192-193.

10 Halûk Y. Şehsuvaroğlu, «Bir İlim ve Siyaset Adamımızın Ölümü», *Cumhuriyet* gazetesi, 16 Şubat 1956.

hatıralarından, 17 Temmuz 1953 tarihli bir yazısında galiba ilk defa Nahid Sırrı Örik söz etmiştir¹¹.

Mehmed Tevfik Bey'in aynı zamanda geniş bir otobiyografisi niteliğinde olan Hâtırat'ın ilk kısmı başlıca şu ana başlıklardan oluşmaktadır: 1867-1885 arası çocukluk ve 1885-1887 yılları arası Mâbeyn kâtipliği devreleri. Bu bölümde Sultan II. Abdülhamid'le ilgili olarak verilen bilgilerin orijinal ve tarafsız olduğu dikkati çekmektedir. Bu kısımda Mâbeyn-i Hümâyûn Kitâbeti'nin işleyişi ile Said, Tahsin ve Kâmil Paşalar gibi dönemin bazı şahsiyetleri hakkında da enteresan bilgiler verilmektedir. Kudüs mutasarrıflığı bölümünde, üç semavî dince kutsal sayılan bu sancağın idarî taksimatından söz edilmekte, o sırada Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Kudüs'ü ziyareti hakkında detaylı bilgi verilmektedir. 9 Mayıs 1901-25 Mart 1902 tarihleri arasındaki Selânik valiliği, bu vilâyetin en karışık dönemlerini yansıtmaktadır. Konya ve Yemen valilikleri sırasındaki olaylar, ilk Dîvân-ı Muhâsebât reisliği ve Bursa valiliğinin Meşrutiyet'ten önceki ve sonraki kısmı; Ankara vâliliği, bu sırada İstanbul'da vuku bulan Otuzbir Mart Olayı ve Hareket Ordusu'nun İstanbul'u işgali, bu bölümün diğer konularıdır. Eserin birinci bölümü II. Abdülhamid'in hal'i ve Sultan Reşad'ın cülûsu ile son bulmaktadır.

18 Eylül 1909'da müellifin Şûrây-ı Devlet âzalığı ile başlayan ikinci bölümde Bâbîâlî Baskını, İttihad ve Terakki'nin iktidarı dönemi olayları; Sultan II. Abdülhamid lehinde ilginç ve tarafsız tespitler yer almaktadır. Vahdeddin dönemi, İttihadçıların firarları, kendi maliye nazırlığı dönemi hadiseleri, Damad Ferid Paşa'nın bazı garabetleri; Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi, 19 Mayıs 1919'da İstiklal Savaşı başlarken İstanbul hükümetlerinin tutumu, Anadolu'daki kongre toplantıları, Anadolu'dan İstanbul'a hey'etler gönderilmesi, Teşkilât-ı Milliyeye ile münasebetlerin gittikçe bozulması ve muhaberenin kesilmesi, Ali Rıza Paşa kabinesi, Damad Ferid'in İngilizler'le akdettiği öne sürülen gizli andlaşmanın asılsızlığı, Anadolu ile bağlantısının tekrar kurulması, Mustafa Kemal Paşa'nın uyuşma temayülleri, Anadolu'

11 «Hayatta Kalan Eski Nâzırlar, Eski Vekiller», aynı gazete, 17.7.1953; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, IV, 399-405.

ya gönderilen nasihat hey'etleri, Mustafa Kemal Paşa ile muhabereleler; Salih Paşa kabinesi, Rauf Bey'in Mustafa Kemal ile mükâlemesi, Fevzi Çakmak'ın şahsiyeti, İstanbul'un İtilâf devletlerince işgali, bazı tevkifler, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını takbîh etmesi hususunda Bâbîâlî'ye İngilizler tarafından yapılan bas-kılar, Müstevlîlerin bazı iğrenç hareketleri, Meclis-i Mebûsan'ın kapatılması, Kuvây-ı Milliye ve İngilizler, müttefiklerin teşkilât-ı milliyeyi resmen takbîh taleplerinin İstanbul hükümetince reddi, fakat taleplerinin tekrarı üzerine bu haksız isteklerinin tadili için yapılan çalışmalara son şeklin verilmesi; dördüncü Damad Ferid Paşa kabinesi, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması, Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal'le uzlaşma teşebbüsü, beşinci Damad Ferit Paşa kabinesi, Sevr Andlaşması'nın imzalanması, Damad Ferid aleyhine galeyanlar ve İngilizlerin paşadan yüz çevirmeleri; Tevfik Paşa kabinesi ve Mehmed Tevfik Bey'in Şûrây-ı Devlet reisliği. Bu arada İnönü ve Sakarya zaferleri, Fransızların iki Türk hükümetini birden tanımaları, Başkumandanlık Savaşı ve kesin zafer. Mudanya Mütarekesi, Tevfik Paşa'nın Mustafa Kemal'le muhaberesi, Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul hükümetiyle ilgili kararı, saltanatın ilgası, Sultan Vahdeddin'in ülkeyi terki hakkında enteresan ve orijinal bilgiler verilmektedir.

İlk defa bu seminerde ilim âlemine tanıtılan Mehmed Tevfik Bey'in hatıraları, Tahsin Paşa'nın Yıldız hatıraları ile Ali Cevad Bey'in *Tezkire'sini* tamamlar, bazan da tashih eder mahiyettedir. Muhteva bakımından ise onlardan çok daha zengindir. Zira bu hatıralar sadece II. Abdülhamid dönemine âid değildir. Sultan Reşad, Vahdeddin dönemlerini de içine almakta ve saltanatın ilgasına kadar gelmektedir.

Pek yakında (Kasım 1993) müellifin torunu Fatma Rezan Hürmen tarafından bir akademisyen titizliğiyle yeniden redaksiyona tabi tutularak yayımlanan hatıraların yakın tarihimize ışık tutacağı şüphesizdir.